

Τρύφωνος Τσομπάνη

**ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΚΑΙ ΑΡΓΥΡΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ
ΡΙΠΙΔΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΓΚΑΔΑ**

Θεσσαλονίκη 2018

Ευλόγλυπτα και αργυρά λειτουργικά ριπίδια της Ιεράς Μητροπόλεως Λαγκαδά

Η παρουσία τους πανάρχαια και οι μαρτυρίες αρκετές και στην ελληνορωμαϊκή ειδωλολατρική αρχαιότητα αλλά και στη χριστιανική παράδοση και ιδιαίτερα στη Λειτουργική. Αναμφίβολα έλκουν την καταγωγή τους από τα αρχαία «φλάμμουλα» (flammula), δηλαδή λάβαρα τα οποία, ανά εποχή, είχαν τον δικό τους πρακτικό ή και συμβολικό ρόλο¹. Το πρώτο και μέγιστο χριστιανικό λάβαρο ήταν αυτός ο Τίμιος Σταυρός του Κυρίου που ήταν αποτρεπτικό του διαβόλου αλλά και του οιουδήποτε εχθρού του λαού. Η παρουσία του στον ουρανό στο όραμα του Μ. Κωνσταντίνου τον καθιερώνει ως το αποτρεπτικό σύμβολο και λάβαρο αλλά και βασιλέων δύναμη και κραταίωμα. «Ὁ σταυρός εἶναι ἡ ψυχὴ τῶν τροπαίων... τὰ δ' ὑφάσματα, τὰ ἐξαρτώμενα τῶν σημαίων σας εἶναι τὰ περιβόλαια τοῦ σταυροῦ», ἔλεγε ο Τερυλλιανός². Η καινοτομία του Μ. Κωνσταντίνου συνίστατο στο ότι από τον αετό της ειδωλολατρικής Ρώμης, που υπήρχε ανηρητημένος στα λάβαρα

1. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, *Ο χριστιανικός ναός και τα τελούμενα εν αυτώ*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1969, σ. 195.

2. *Όπ.π.*, σ. 194.

του στρατού και του παλατίου, πέρασε ως έμβλημα το χριστιανικό σημείο του σταυρού στις σημαίες και τα λάβαρα της Νέας Ρώμης. Η χρήση των λαβάρων και των σημαιών ήταν πολύ σύνθητες και διαδεδομένο και δεν νοούνταν πομπή, ή πορεία, ή κίνηση, χωρίς την παρουσία τους. Αργότερα το σχήμα του σταυρού στα λάβαρα αντικαταστάθηκε από τις μορφές των αρχαγγέλων, των αγίων Θεοδώρων, του αγίου Γεωργίου, του αγίου Δημητρίου, ή και άλλων αγίων οι οποίοι ήταν προστάτες άγιοι των διαφόρων συντεχνιών³. Τα λάβαρα αυτά βεβαίως ήταν από ύφασμα, ξύλο ή μέταλλο ανάλογα με τη χρήση και τη σπουδαιότητά τους. Ως συνέχεια όλης αυτής της παραδόσεως των λαβάρων και των λιτανευτικών στοιχείων, έρχονται να πάρουν θέση τα ριπίδια ή εξαπτέρυγα που αποτελούν πλέον αναπόσπαστο στοιχείο των λιτανειών και των τελετουργικών εισόδων της λατρείας μας. Τα ριπίδια ή εξαπτέρυγα δεν είχαν βέβαια τη χρηστικότητα και τον συμβολισμό των αρχαίων λαβάρων και σημαιών, αλλά εξυπηρετούσαν κυρίως έναν πρακτικό καθημερινό ρόλο, δηλαδή αποσοβούσαν την παρουσία ή την πτώση εντόμων μέσα στα λειτουργικά άγια ποτήρια και τα απομάκρυναν από τα τίμια δώρα, καθώς οι διάκονοι τα κρατούσαν και τα κινούσαν ρυθμικά πάνω από την Αγία Τράπεζα⁴. Από πολύ νωρίς, ακόμα από

3. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, όπ.π., σ. 195.

4. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, όπ.π., σ. 196.

τις Αποστολικές Διαταγές πληροφορούμαστε ότι «δύο διάκονοι ἔξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἔξ ὑμένων λεπτῶν ριπίδιον ἢ πτερόν ταῶνος ἢ ὀθόνης καί ἡρέμα ἀποσοβείτωσαν τά μικρά τῶν ἵπταμένων ζώων, ὅπως ἂν μή ἐγχριπτονται εἰς τά κύπελλα»⁵. Στο Πασχάλιο δε Χρονικό βλέπουμε να γίνεται λόγος περί των «τιμίων ριπιδίων», τα οποία μετά το πέρας της θείας κοινωνίας τοποθετούνταν μαζί με τα άλλα ιερά σκεύη στο σκευοφυλάκιο του ναοῦ⁶. Ο Ιωάννης Μόσχος διηγείται ένα περιστατικό με παιδιά που παίζοντας μιμούντο το τελετουργικό της θείας λειτουργίας και: «ὁ μὲν τήν προσκομιδὴν ἔλεγε», οι δε ἄλλοι που μιμούνταν τους διακόνους «τοῖς φακιολίοις ἐρρίπιζον», πράγμα που φανερώνει ότι αρχή και τόπος της χρήσης των ριπιδίων υπήρξε η θερμή Ανατολή⁷. Σε όλες σχεδόν τις εικονογραφικές παραστάσεις του θέματος της θείας Λειτουργίας θα δούμε ακριβῶς να επιβεβαιώνεται αὐτή η θέση περί των ριπιδίων, και αναφέρουμε χαρακτηριστικά τις παραστάσεις στην Ολυμπιώτισσα Ελασσώνας (Εικ. 1), Ραβάνιτσα⁸ (Εικ. 2), Γκρατσάνιτσα⁹ (Εικ. 3), Στουντένιτσα¹⁰ (Εικ. 4),

5. Αποστολικές διαταγές, Η' 12, PG 1, 1092.

6. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, ὀπ.π., σ. 196.

7. Ὅπ.π.

8. Βλ. ΤΡ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Η Μεγάλη Είσοδος στην εικονογραφία*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 230.

9. Ὅπ.π., σ. 228.

10. Ὅπ.π., σ. 229.

Αγία Σοφία Αχρίδος (Εικ. 5)¹¹, Μελένικο, Άγ. Νικόλαος (Εικ. 6)¹², Μονή Σταυρονικήτα¹³, Μετέωρα στον Αναπαυσά και στο Βαρλαάμ¹⁴, στην Cyrtea De Arges¹⁵, στο Ναγκορίτσινο¹⁶, στο Νέρεζι¹⁷, στη Μονή Βαλσαμονέρου στην Κρήτη¹⁸, στο Άγιο Όρος στη Μονή Γρηγορίου¹⁹, και αλλού. Την ίδια εποχή αρχίζει ο συμβολισμός και η αλληγορία να σκεπάζει το θέμα των ριπιδίων-εξαπτερύγων καθότι τα φτερά του παγωνιού υποκαθιστούν τις υφασμάτινες οθόνες ή τα απλά μεταλλικά ελάσματα. Ριπίδια-ελάσματα παρατηρούμε στην παράσταση της Αγίας Σοφίας Αχρίδος (1037-1056) (Εικ. 5), αλλά και μεταλλικά ή και ξύλινα ίσως ριπίδια παρατηρούμε και στην παράσταση της Γεννήσεως της Θεοτόκου στη Μονή Χελανδαρίου (1318-1320) (Εικ. 7), στο Πρωτάτο του Αγίου Όρους (Εικ. 8), ένα διαφορετικού σχήματος αντεστραμμένου δέλτα βρίσκουμε στην Αχρίδα στην Περίβλεπτο²⁰, ενώ ριπίδιο υφασμάτινο συναντάμε στην παράσταση του ίδιου θέματος στη Ολυμπιώτισσα

11. Όπ.π., σ. 209.

12. Όπ.π., σ. 215.

13. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, *Ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης*, Άγιον Όρος 1986, Εικ. 24, 25.

14. Τ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, όπ.π., σ. 224-225.

15. Όπ.π., σ. 220.

16. Όπ.π., σ. 231.

17. Όπ.π., σ. 235.

18. Όπ.π., σ. 234.

19. Όπ.π., σ. 237.

20. Όπ.π., σ. 215.

Ελασσώνος (1290-13001)²¹ (Εικ. 1). Η όψη των φτερών του παγωνιού με τα χαρακτηριστικά στίγματα που κατά την αρχαία μυθολογία συμβόλιζαν τους οφθαλμούς του Άργου, του θρυλικού γίγαντα με τα εκατό μάτια, παραλληλίστηκαν με τα μυστηριώδη ζώα της αποκαλύψεως που στέκονταν κύκλω του θυσιαστηρίου και ήταν πλήρη οφθαλμών, καθώς και με το όραμα του Ησαΐα και τη θέαση των Σεραφείμ²². Χαρακτηριστικό θέμα συναντάμε στο Μελένικο στον Ναό του Αγίου Νικολάου (Εικ. 6). Κατά τον Γερμανό Κωνσταντινουπόλεως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα ριπίδια «ἐμφαίνουσι τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφεῖμ καὶ τὴν τῶν πολυομμάτων ἐμφέριαν, ὅτι κατὰ τὴν τῶν ὑπερκόσμιων καὶ ἐπουρανίων ὑπερκόσμιον καὶ νοεράν ὄντως τάξιν, οὕτω καὶ τὰ ἐπίγεια μιμοῦνται»²³. Ο δε Πορφυρογέννητος γράφει περί του βασιλέως ότι παίρνει από τον Πραιπόσιτο το «ταωνόπτερον ριπίδιον» και ριπίζει γύρω από την Αγία Τράπεζα²⁴. Ο Συρόπουλος ομιλεί για την κακή χρήση των ριπιδίων που είχαν καταστραφεί και δεν χρησιμοποιούνταν σωστά και άρα θα έπρεπε να έχουν σωστή κατασκευή, ώστε να είναι χρηστικά αντικείμενα λατρείας²⁵.

21. E. C. KONSTANTINIDES, *The wall paintings of the Panagia Olymptissa, at Elasson in northern Thessaly v.ii*, Athens 1992.

22. Αποκ. δ' 6-8 και Ησαΐας στ' 1-2.

23. *Ιστορία Ἐκκλησιαστική και Μυστική θεωρία*, PG 98, 432.

24. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, ὄπ.π., σ. 198.

25. Ὅπ.π.

Αυτός ο συμβολισμός και η συνεχής παρουσία λαβάρων και ριπιδίων σε λιτανευτικές πορείες, με κυριότερες αυτές της Μικρής και Μεγάλης Εισόδου, έκανε τους αγιογράφους που ιστόρησαν τη θεία λειτουργία στους τοίχους των Εκκλησιών, να απεικονίσουν τη χρήση των εξαπτερούγων-ριπιδίων σε όλες τις λειτουργικές παραστάσεις²⁶. Στα λιτανευτικά όμως αντικείμενα πολλές φορές βλέπουμε να λιτανεύεται και ο Τίμιος Σταυρός, που συνήθως συμπεριλαμβάνεται στην ομάδα των ριπιδίων. Βέβαια ο σταυρός δεν επείχε θέση ριπιδίου αλλά ήταν απλά λιτανευτικός σταυρός, καθώς υπήρχε παλαιά παράδοση να εισοδεύεται και να λιτανεύεται. Ο Ευάγριος παραδίδει μία ιστορία όπου στην περιοχή της Απαμείας έπιασε φωτιά και παρακάλεσε ο λαός τον επίσκοπο Θωμά να επιτρέψει να βγει ο Τίμιος Σταυρός και να λιτανευθεί προς σωτηρίαν του κόσμου. Έτσι και έγινε, ο σταυρός βγήκε προς λιτάνευση και ο λαός σώθηκε από την καταστροφή²⁷. Έκτοτε επικρατεί η λιτάνευση του Τιμίου Σταυρού και από τον 5ο περίπου αιώνα θα λέγαμε ότι γενικεύεται η λιτάνευσή του. Η λιτανεία του σταυρού ακόμα μνημονεύεται στο χειρόγραφο μηνολόγιο του Βασιλείου αλλά και επί της βασιλείας του Θεοδοσίου του Μι-

26. Βλ. ΤΡΥΦΩΝΟΣ ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Η Μεγάλη Είσοδος στην εικονογραφία*, όπ.π., σ. 248-260.

27. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, όπ.π., σ. 199, βλ. και ΕΥΑΓΡΙΟΥ, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Δ' 26, PG 86, 2745.

κρού (408-450) κατά τον φοβερό σεισμό που τάρραξε το κράτος επί τρίμηνο και γκρέμισε μέρος των τειχών, περιέφεραν τον τίμιο σταυρό λιτανευτικώς προσευχόμενοι υπέρ της σωτηρίας της Πόλεως²⁸.

Πότε τα φτερά του παγωνιού ή οι υφασμάτινοι αιθέρες αντικαταστάθηκαν από τα μεταλλικά ριπίδια, δεν μπορούμε να πούμε μετά βεβαιότητας, εικάζουμε πάντως ότι αυτό συνέβη μετά τον 5ο-6ο αιώνα. Τα αρχαιότερα πάντως αργυρά ριπίδια φυλάσσονται στο Οθωμανικό μουσείο της Κωνσταντινουπόλεως και τη συλλογή του Dumbarton Oaks στην Ουάσιγκτον και χρονολογούνται περί τον 6ο αιώνα²⁹. Απεικονίζουν το αποκαλυπτικό τετράμορφο με απολήξεις φτερών παγωνιού. Πάντως οι εικαστικές μαρτυρίες, για τη μορφή και το σχήμα των εξαπτερύγων-ριπιδίων, είναι πολλές και ποικίλες, καθότι οι αγιογράφοι ιστορούν τη λειτουργική πράξη και καταγράφουν τη σύγχρονη με αυτούς παράδοση. Έτσι βλέπουμε ριπίδια που από υφασμάτινα εξελίσσονται σε μεταλλικά ελάσματα, όπως για παράδειγμα στην Αχρίδα (Εικ. 20), στο χειρόγραφο 707 της Πάτμου μεταλλικούς δίσκους-εξαπτέρυγα, ενώ στον Άγιο Νικόλαο Κοζάνης³⁰ σε ρομβοειδές

28. Όπ.π.

29. Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκκλησιαστικά αργυρά*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1980, σ. 14.

30. Βλ. Τ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, όπ.π., σ. 252.

σχήμα. Ρομβοειδή είναι ακόμα και τα εξαπτέρυγα στην παράσταση της θείας λειτουργίας στην Παναγία Σκριπού στη Βοιωτία³¹. Γενικότερα όμως επικράτησαν αυτά που ήταν δίσκοι ξύλινοι ή μεταλλικοί διακοσμημένοι, προφανώς γιατί προσφέρονταν καλύτερα για διακοσμητικά μοτίβα, τα οποία δεν εξαντλούνταν μόνο σε ανθικά σχήματα αλλά έφεραν μορφές αγγελικών δυνάμεων, κυρίως των εξαπτερύγων Σεραφείμ, όπως βλέπουμε στον Άγιο Νικόλαο στην Πλάτσα της Κρήτης³² (Εικ. 16), και κατόπιν τη μορφή της Κυρίας Θεοτόκου, των τεσσάρων Ευαγγελιστών, του Κυρίου κ.λπ., με τελική κατάληξη τη σημερινή κατάσταση να έχουν ζωγραφισμένες μορφές διαφόρων αγίων, ανάλογα με τις συμπάθειες και την ατομική ευλάβεια των κατασκευαστών ή των κληρικών. Ανάλογα θέματα με τον παραδοσιακό τρόπο διακόσμησης μπορούμε να βρούμε στην Αγία Σοφία Κιέβου (Εικ. 21), στο Καστρί της Κρήτης (Εικ. 19), στην Περίβλεπτο του Μυστρά (Εικ. 18), στον Άγιο Βλάσιο Βεροίας (Εικ. 13), στη Ζαυράφωνα με εγχάρακτους σταυρούς (Εικ. 15), στο Γεράκι Μεσσηνίας (Εικ. 12), στους Κασάνους της Κρήτης (Εικ. 11), στην Παναγία Dadniste (Εικ. 9), επίσης στις Κροκεές (Εικ. 10), στη Ντέτσανη (Εικ. 17), στα Βελανίδια Επιδαύρου (Εικ. 26) και αλλού, που αποτελούν και πρότυπα καλλιτεχνικής δημιουργίας.

31. Βλ. όπ.π., σ. 251.

32. Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, όπ.π., σ.15.

Στη Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών και στη Μητρόπολη Σερρών³³ (Εικ. 22), σώζονται δύο εξαπτέρυγα με επίχρυσο ασήμι και σμαλτωμένες επιφάνειες που χρονολογούνται στον 16ο αιώνα και αποτελούνται από δίσκο που γύρω του υπάρχουν έξι μικρότερα μετάλλια με ενδιάμεσες τρίλοβες απολήξεις (Εικ. 25). Στο εξαπτέρυγο της Μητροπόλεως Σερρών το κεντρικό μετάλλιο κατέχει η μορφή του έenthρονου Χριστού, ανάμεσα στα σύμβολα των ευαγγελιστών, στις δε υπόλοιπες επιφάνειες εναλλάσσονται μορφές αγγέλων και εξαπτερύγων σεραφείμ, με φυτικά κοσμήματα, ενώ σε αυτό της Μονής Τιμίου Προδρόμου, στο κέντρο εικονίζεται ο Χριστός αρχιερέας και γύρω σε μετάλλια αγγελικές δυνάμεις και οι μορφές των αγίων ευαγγελιστών. Ένα ενδιαφέρον εξαπτέρυγο, με Κωνσταντινουπολίτικη προέλευση βρίσκουμε στη Μονή Παναχράντου στην Άνδρο που ανήκει στο τέλος του 17ου αιώνας (Εικ. 23)³⁴. Είναι φτιαγμένο από σφυρήλατο ασήμι, φουσκωτό, σκαλιστό, διάτρητο και εγχάρακτο. Στο κεντρικό μετάλλιο εικονίζεται η Θεοτόκος σε δόξα την οποία αίρουν δύο άγγελοι, ενώ στα άλλα διάχωρα είναι τα σύμβολα των ευαγγελιστών και δύο μορφές εξαπτερύγων. Ο δίσκος είναι διάτρητος με χαρακτό αμφιπρόσωπο διάκοσμο με ανάγλυφα φυτικά σχήματα καθώς και συρματερά κοσμήματα. Ενδιαφέρον πα-

33. Όπ.π.

34. Όπ.π.

ρουσιάζει και ένα εξαπτέρυγο της Πάτμου του 1750, σε τετράπλευρη μορφή, που όμως τέσσερα στρόγγυλα διάχωρα στις πλευρές του τετραγώνου σχηματίζουν το σχήμα του σταυρού. Είναι από σφυρήλατο ασήμι, συρματερό με επιχρυσώματα και φέρει φουσκωτές τις μορφές των εξαπτερύγων αγγέλων (Εικ. 24). Με την εισβολή της αργυροχρυσοχοΐας στον ελλαδικό χώρο και κατ' επίδραση της ρωσικής τέχνης και αισθητικής, κυρίως μετά τον 16ο αιώνα, βλέπουμε ότι, με τον καιρό, τα εικονογραφικά θέματα εμπλουτίζονται με παραστάσεις όπως η βάπτισμα του Χριστού, η Κοίμηση της Θεοτόκου, η Σταύρωση, η Ανάσταση, η Ζωοδόχος Πηγή ή ολόσωμες μορφές αγγέλων και ευαγγελιστών.

Τα αργυρά εξαπτέρυγα της Μητροπόλεως Λαγκαδά έχουν ενδιαφέρον, γιατί αφενός κινούνται στην παράδοση που επικρατούσε στο β' μισό του 19ου αιώνα (1860) και αφετέρου χαρακτηρίζονται από τη λιτότητα και την κομψότητα στον συρματερό διάκοσμό τους. (Εικ. 27). Αποτελούνται από ένα κεντρικό αμφίπλευρο δίσκο που στο κέντρο φέρει ανάγλυφα τη μορφή ενός εξαπτερύγου Σεραφείμ, ενώ γύρω χαράσσονται άλλα επτά διάχωρα με τις τέσσερες μορφές των ευαγγελιστών και τρεις επίσης ανάγλυφες μορφές αγγελικών εξαπτερύγων μορφών. Τον κεντρικό αυτό κύκλο περικλείουν άλλοι δύο δίσκοι με λεπτοδουλεμένο συρματερό διάκοσμο που αντιγράφει κλάδους και φυτικές παραστάσεις. Στην άλλη πλευρά του ριπιδίου στο κέντρο εικονίζεται η μορφή της Παναγίας με τον Χριστό «έν

κόλποις» και επαναλαμβάνονται οι ευαγγελιστές με τους αγγέλους-εξαπτέρυγα (Εικ. 28). Στο κάτω μέρος καταλήγει σε εξογκωμένο κόμπο που εξυπηρετεί τη στήριξή του σε κοντάρι. Το ίδιο διακοσμητικό μοτίβο ακολουθεί ο καλλιτέχνης και στα δύο εξαπτέρυγα. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και ο αργυρός σταυρός που λιτανεύεται μαζί με τα εξαπτέρυγα. Στη μία πλευρά του σταυρού ιστορείται ο αναστημένος Χριστός με το λάβαρο της δόξης του στο αριστερό χέρι, ενώ το δεξί είναι σηκωμένο ψηλά σε κίνηση ευλογίας. Στις απολήξεις των κεραιών του σταυρού ιστορούνται οι ευαγγελιστές, ενώ οι γωνίες του σταυρού διακοσμούνται με συρματερά λεπτοουργήματα από φυτικές παραστάσεις που είναι κατάφορτες από άνθη και χαράσσεται ανάγλυφα η σταύρωση του Χριστού, ενώ στις απολήξεις των κεραιών χαράσσονται τα σύμβολα των ευαγγελιστών. Εδώ σημειώνεται και η χρονολογία του έργου 1860 (Εικ. 29, 30, 31, 32).

Από μία άλλη σειρά εξαπτερούγων σώζεται μόνο ο σταυρός (Εικ. 34). Είναι επίσης αμφίπλευρος και επάργυρος με το κεντρικό στέλεχος να αποτελείται από επαργυρωμένο αλπακά που φέρει από τη μία μεριά τη σκηνή της σταυρώσεως (Εικ. 32), στις δε άκρες των κεραιών του σταυρού χαράσσονται οι συμβολικές μορφές των ευαγγελιστών, του αγγέλου, του βοός, του αετού και του λέοντος και από την άλλη τη βάπτιση του Χριστού, ενώ στην κορυφή του θέματος χαράσσεται η μορφή του Θεού Πατέρα που πέμπει το Άγιο

Πνεύμα (Εικ. 35, 36). Οι γωνίες που σχηματίζονται εξωτερικά από τις κεραίες του σταυρού διακοσμούνται από περίτεχνο χυτό σκάλισμα με φυτικό διάκοσμο, ενώ μία σκαλιστή ταινία διατρέχει όλο τον σταυρό, οι δε κεραίες απολήγουν σε τρία σκαλιστά φύλλα δρυός. Η βάση του σταυρού καταλήγει σε εξογκωμένο κόμπο που διακοσμείται με εγχάρακτα φυτικά σχήματα και συνοδεύονται με δύο περίτεχνα οφιοειδή σχήματα, κάτι μεταξύ φιδιού και ιππόκαμπου (Εικ. 37).

Όμως τα εξαπτέρυγα που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παραδοσιακότητά τους και την αισθητική τους, είναι τα ξυλόγλυπτα ριπίδια που αποικούνται στο εκκλησιαστικό μουσείο της Μητροπόλεως Λαγκαδά. Πρόκειται για δύο αμφίπλευρα εξαπτέρυγα και έναν σταυρό, από πολύ ελαφρύ ξύλο ελιάς, που στο κέντρο φέρουν ανάγλυφα τα φτερά εξαπτερούγου τη δε μορφή την αποδίδει ζωγραφικά. Γύρω από τη μορφή υπάρχει λεπτή λωρίδα με ανάγλυφους κόμπους, μεγέθους ελιάς, ενώ το όλο θέμα έχει ως απόληξη περίτεχνο σκαλιστό σχέδιο κλειστών λουλουδιών τριανταφυλλιάς, που ενώνονται μεταξύ τους. Η χειρολαβή που ενώνεται με το κοντάρι αποτελείται από τρεις επάλληλους κόμπους που διακοσμούνται με φυτικά ανάγλυφα σχήματα. Όλο το λειτουργικό αντικείμενο καλύπτεται από στιλβωτό φύλλο χρυσού (Εικ. 38, 39).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο σταυρός λιτανείας, ο οποίος καταλήγει σε τρίλοβες κεραίες που διακοσμούνται στις άκρες τους με ένα κλειστό άνθος, ενώ οι εσωτερικές γωνίες που σχηματίζονται από τις κεραίες,

κλείνουν όμορφα με τέσσερα σκαλιστά φύλλα πλατάνου. Στη μία πλευρά του σταυρού ζωγραφίζεται η σταύρωση, ενώ στις άκρες του θέματος ιστορούνται οι τέσσερις ευαγγελιστές. Στην άλλη πλευρά ιστορείται η Ανάσταση με τον Χριστό να εξέρχεται του τάφου κρατώντας λάβαρο στην αριστερά, ενώ υψώνει τη δεξιά του σε σχήμα ευλογίας. Επίσης δύο φυτικά σχήματα αναρριχώνται στην κεντρική κεραία του σταυρού από κάτω προς τα πάνω στολίζοντας τον κεντρικό κορμό του σταυρού (Εικ. 40, 41, 42).

Παρουσιάσαμε τα δείγματα αυτά των ριπιδίων-εξαπτερύγων, για να επαναφέρουμε στη μνήμη όλων τη χρησιμότητά τους και στη συνέχεια την εξέλιξή τους ως λιτανευτικών σκευών, που με την πάροδο του χρόνου, αφού έχασαν τη χρηστική τους αξία, απέκτησαν έναν θεολογικό συμβολισμό, όπως γίνεται συνήθως για κάτι που ατονεί ως πρακτικό στοιχείο, υπάρχει όμως για να υπενθυμίζει την ιστορική εξέλιξη της τελετουργικής πράξεως και της θείας λατρείας. Αναμφίβολα η κάθε εποχή έχει να συνεισφέρει τα δικά της στοιχεία και τη δική της αισθητική στο λειτουργικό γεγονός της Εκκλησίας, αλλά καλό θα είναι, όταν σήμερα ασχολούμαστε με τη λατρεία και κυρίως με την τέχνη της, να στηριζόμαστε σε στέρεες γραπτές πηγές αλλά και εικονιστικές μαρτυρίες, για να μπορούμε να διασώζουμε την αλήθεια των πραγμάτων, αλλά και ο συμβολισμός που επικάθησε πάνω στα πράγματα να μη αναιρεί τη λογική των πραγμάτων. Ριπίδια λοιπόν ή εξαπτέρυγα είναι και παραμένουν τα λειτουργικά εκείνα σκεύη

που κάποτε μεν, στους χώρους της Ανατολής, χρησίμευαν ως αποδιωχτικά εντόμων από την Αγία Τράπεζα και τον ναό γενικότερα, αργότερα παρέμειναν ανενεργά μεν, αλλά πάντα κομμάτι της λειτουργικής πράξης, η οποία δεν τα εξοβέλισε από τη λατρεία αλλά τα έντυσε με έναν όμορφο συμβολικό ρόλο και παραμένουν ακόμα ως λιτανευτικά αντικείμενα λατρείας. Στόχος μας είναι να διατηρήσουμε τουλάχιστον αυτόν τον συμβολισμό και να παραμείνουμε στο πνεύμα και τη διακονία αυτών των σκευών στη λατρεία, κρατώντας τη μορφή και το σχήμα που καθιέρωσε η σωστή παράδοση και όχι η τέχνη του οιουδήποτε τεχνίτη που είναι άμοιρος της γνώσης και της ευθύνης απέναντι στην αισθητική παράδοση της Εκκλησίας μας. Αυτό που παρατηρούμε σήμερα στην υπόθεση των εξαπτερούγων είναι η άγνοια των κατασκευαστών που συνδυάζεται με το κακό γούστο ή τη λαϊκή ευσέβεια των ανθρώπων που εμπλέκονται στον ναό και τη λατρεία και αποδέχονται τη διακόσμηση των εξαπτερούγων να είναι ουσιαστικά εικόνες-λάβαρα τυχαίων αγίων, αλλά όχι εξαπτερούγων που διασώζουν μία λειτουργική παράδοση. Αυτό είναι πέρα για πέρα αντιπαραδοσιακό και καλό είναι να αποφεύγεται. Η εμμονή στην παράδοση δεν είναι μία απλή προσκόλληση ή μία ατομική άποψη, αλλά διατήρηση της ιστορικότητας και καταγραφή της τελετουργίας ανά τους αιώνες, αποτελεί δε τη μόνη πηγή συντήρησης και διδασχής της ιστορίας και της παράδοσης των λειτουργικών τεχνών.

Εικ. 1. Ολυμπιώτισσα.

Εικ. 2. Ραβάνιτσα.

Εικ. 3. Γκρατσάντσα.

Εικ. 4. Στουτένιτσα

Εικ. 5. Αχρίδα, Αγία Σοφία.

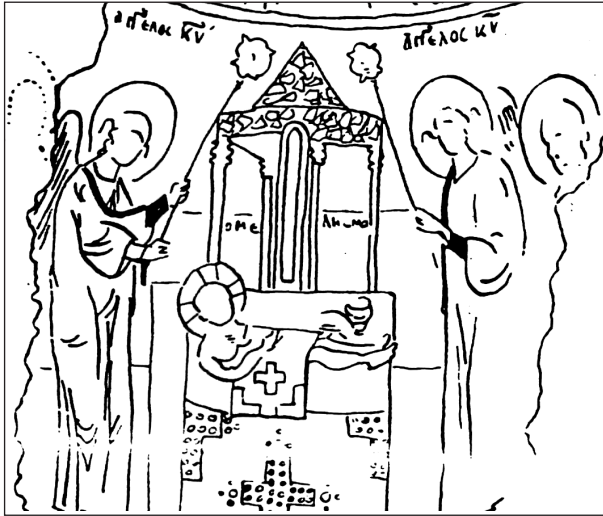
Εικ. 6. Μελνις, Άγιος Νικόλαος.

Εικ. 7. Χελανδάρι.

Εικ. 8. Πρωτάτο.

Εικ. 9. Dadniste, Ποαναγία.

Εικ. 10. Κροκεές.

Εικ. 11. Κασάνοι-Κρήτης.

Εικ. 12. Γεράκι.

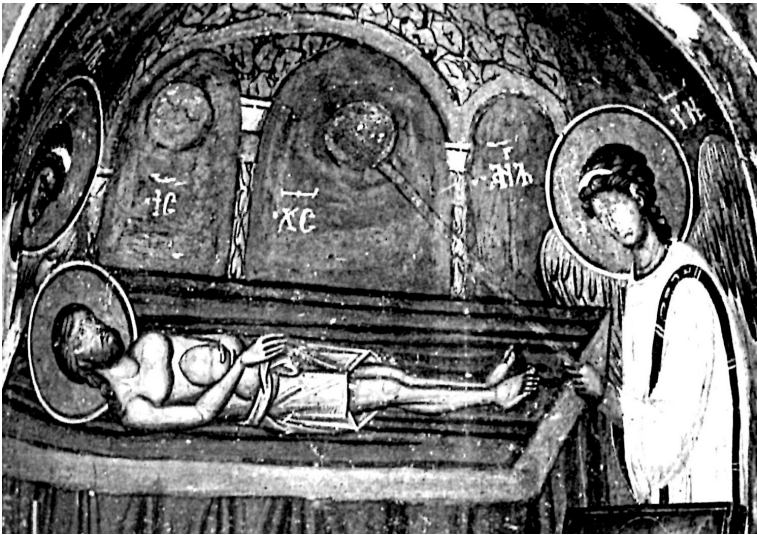
Εικ. 13. Βέρροια, Άγιος Βλάσιος.

Εικ. 14. Ζαραφών, Άι Γιαννάκης.

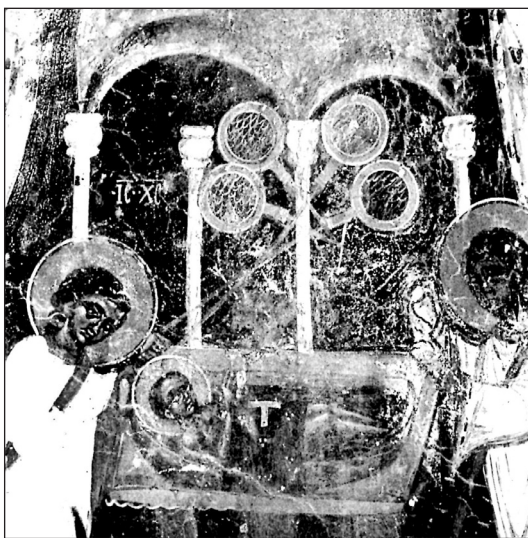
Εικ. 15. Πλάτσα, Άγιος Νικόλαος.

Εικ. 16. Ντέτσανι.

Εικ. 17. Μυστράς, Περιβλεπτος.

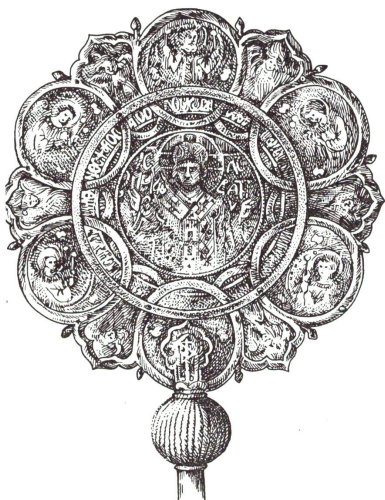
Εικ. 18. Καστρί, Κρήτη.

Εικ. 19. Αχρίδα, Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη.

Εικ. 20. Κίεβο, Αγία Σοφία.

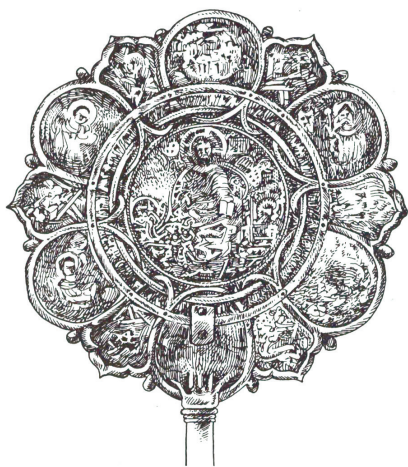
Εικ. 21. Εξαπτέρυγο, 1592.
Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

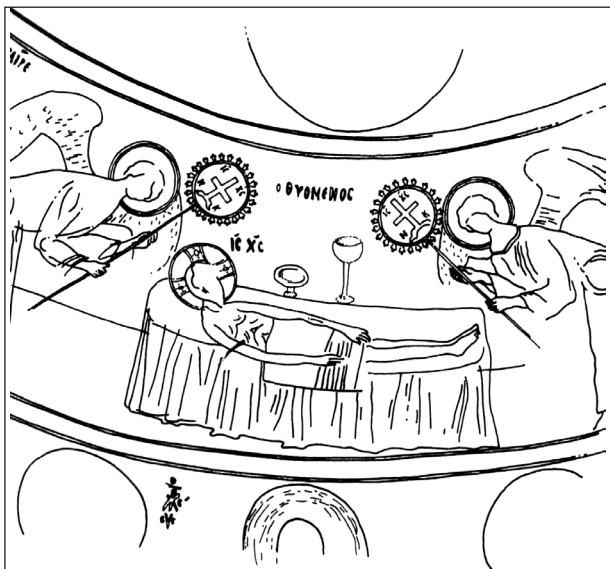
Εικ. 22. Εξαπτέρυγο, τέλη 17ου αι.
Ι. Μ. Παναχράντου Ανδρου.

Εικ. 23. Εξαπτέρυγο, 1750.
Ι. Μ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου.

Εικ. 24. Εξαπτέρυγο, αρχές 16ου αι.
Ι. Μητρόπολη Σερρών.

Εικ. 25. Βελανίδα, Επίδαυρος.

Εικ. 26. Εξαπτέρυγο Μητροπολιτικού ναού Λαγκαδά.

Εικ. 27. Μητροπολιτικός Ναός Λαγκαδά.

Εικ. 28. Σταυρός, Μητροπολιτικός Ναός Λαγκαδά.

Εικ. 29. Μητροπολιτικός Ναός Λαγκαδά.

Εικ. 30. Σταυρός, λεπτομέρεια.

Εικ. 31. Σταυρός, λεπτομέρεια.

Εικ. 32. Σταυρός, λεπτομέρεια, σύμβολα ευαγγελιστών.

Εικ. 33. Σταυρός, Εκκλησιαστικού Μουσείου Λαγκαδά.

Εικ. 34. Σταυρός, λεπτομέρεια.

Εικ. 35. Λεπτομέρεια.

Εικ. 36. Λεπτομέρεια.

Εικ. 37. Ξυλογλυπτο εξαπτέρυγο
Λαγκαδά.

Εικ. 38. Ξυλόγλυπτο εξαπτέρυ-
γο, Λαγκαδά.

Εικ. 39. Σταυρός, λιτανευτικός,
Εκκλησιαστικού Μουσείου Λαγκαδά.

Εικ. 40. Σταυρός, η β' όψη.

Εικ. 41. Σταυρός, λεπτομέρεια.